

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Een wonderlijk verband? Een intertekstuele brug tussen de Wrake van Ragisel en de Roman van Walewein

Hugen, J.F.

Citation

Hugen, J. F. (2025). Een wonderlijk verband?: Een intertekstuele brug tussen de Wrake van Ragisel en de Roman van Walewein. *Madoc: Tijdschrift Over De Middeleeuwen*, 38(2), 96-105. doi:10.5117/MADOC2025.2.004.HUGE

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4260311>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

JELMAR HUGEN

Een wonderlijk verband?

Een intertekstuele brug tussen de *Wrake van Ragisel* en de *Roman van Walewein*

*In de dertiende-eeuwse Roman van Walewein zijn weinig locaties zo mysterieus als het kasteel van koning Wonder. Van al het wonderlijke dat daar te zien is, is niets zo raadselachtig als wat schuilt achter een raam in de eetzaal: een extra zaal waar de koningin afgezonderd leeft van haar echtgenoot. Hoe valt deze wonderlijke situatie te verklaren? In dit artikel wordt een oude hypothese dat de passage ontleend is aan een andere Middelnederlandse Arturroman, de *Wrake van Ragisel*, opnieuw onder de loep genomen.*

Het bezoek aan het kasteel van koning Wonder vindt relatief vroeg plaats in de *Roman van Walewein*. In deze Arturroman gaat de neef van de koning, Walewein, op zoek naar een zwevend schaakbord dat kort aan Arturs hof verscheen en er daarna vandoor ging (afb. 1).¹ Walewein heeft het schaakbord gevolgd door de magische opening van een grote berg waarbinnen hij oog in oog kwam te staan met een draak en haar welpen. De confrontatie heeft hem bijna zijn leven gekost en zwaargewond bereikt hij een gouden kasteel waar koning Wonder en zijn zoon op het begeerde schaakbord een potje schaak spelen. Walewein herstelt spoedig van zijn verwondingen met de hulp van een genezend bed en bevindt zich al gauw aan een rijkelijk versierde tafel voor een vorstelijk diner. Opvallend aan deze maaltijd is echter de afwezigheid van vrouwen, wier aanwezigheid men zeker zou verwachten. Walewein vraagt dan ook verwonderd waar de koningin en de overige vrouwen van het hof zijn. Het antwoord schuilt achter een venster:

*Die coninc hi ondede mettien
Ene veinstre daer Walewein dure
Sach sitten bander side den mure*

© Jelmar Hugen

*In ene zale scone joncfrouwen
 Die hire vele mochte scouwen.
 Allene sat die coninghinne
 Met enen wel ghestaden zinne
 Ende hevet ghedweghen ende es gheseten
 Tere tafle ende soude eten,
 Die rike was ende diere,
 Met herder menigher cameriere
 Die alle waren tharen ghelove. (v. 1096-107)²*

[En toen deed de koning een venster open waardoor Walewein aan de andere kant van de muur talloze schone jonkvrouwen in een zaal kon zien zitten. De koningin nam juist plaats, in al haar waardigheid, om de handen te wassen en de maaltijd te gebruiken aan een rijk beladen tafel, tezamen met talloze kameniers die allemaal in haar dienst stonden.]

Terwijl Walewein en de overige mannen in de grote zaal eten, wordt gelijktijdig aan de andere zijde van de muur van de ruimte een maaltijd verzorgd voor de koningin en haar gevolg. Deze situatie is mogelijk nog wonderlijker dan de volledige afwezigheid van vrouwen en Walewein is dan ook benieuwd wat voor reden er kan zijn voor deze scheiding der geslachten. Het antwoord: de koningin heeft vrijwillig gekozen voor deze isolatie, omdat ze niet gediend is van de vele wonderlijke trucjes en magische creaties van haar echtgenoot (v. 1119-27).

Met deze uitleg is Walewein blijkbaar tevreden, want hij stelt geen verdere vragen. Onderzoekers hebben het er echter moeilijker mee. Zo spreekt W.J.A. Jonckbloet, de eerste editor van de *Walewein*, van 'geene voldoende oplossing' en noemt Maartje Draak, wier proefschrift over de *Walewein* in veel opzichten het begin van het moderne *Walewein*-onderzoek inluidt, de uitleg 'lachwekkend'.³ Hier staan Jonckbloet en Draak weliswaar op één lijn, maar over de verklaring voor de aanwezigheid van de passage in de roman zijn ze het echter niet eens. Jonckbloet is van mening dat de beschrijving mogelijk ontleend is aan de *Wrake van Ragisel*, een

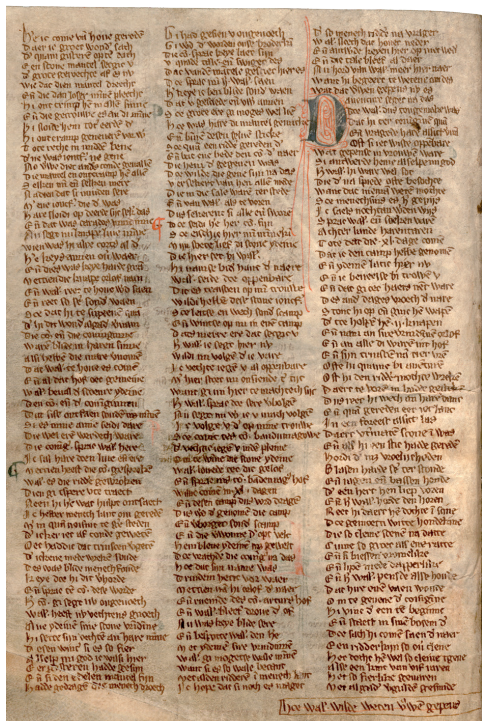
Afb. 1. Openingsminiatur met het zwevende schaakspel van de *Roman van Walewein* (Leiden, Universiteitsbibliotheek, Ltk. 195, fol. 120v). Bron: Universiteitsbibliotheek Leiden.

vertaling van de Oudfranse *La Vengeance Raguidel* die in een bewerkte versie volledig is overgeleverd in de Haagse Lancelotcompilatie.⁴ In deze bewerking is een hoofdstuk te vinden waarin Walewein een magische vorst ontmoet die eveneens afgezonderd van zijn vrouw dineert en hem, met behulp van een wonderlijk avontuur, leert over 'vrouwen gepens' (de gedachten van vrouwen). De suggestie van Jonckbloet heeft echter weinig gehoor gekregen: zowel Maartje Draak als haar eigen student Wim Gerritsen en zijn leerling Bart Besamusca betwijfelen een intertekstueel verband tussen de twee teksten en hebben de kwestie dan ook laten rusten.⁵ In dit artikel wil ik echter toch een lans breken voor de these van Jonckbloet en opnieuw de *Wrake van Ragisel* naast de *Walewein* leggen. Een meer gedetailleerde beschrijving dan die van Jonckbloet maakt het mijns inziens toch aannemelijk dat de twee werken met elkaar in verband staan.

Het wonderlijke avontuur van Walewein in de *Wrake van Ragisel*

Net als in de *Walewein* is ook in de Oudfranse *Vengeance Gauvain* (de Oudfranse benaming voor Walewein) de hoofdfiguur. De queeste betreft ditmaal echter niet

een zoektocht naar een object, maar naar een persoon: Gauvain moet wraak nemen op een vermoorde ridder, wiens lijk op een schip arriveerde bij koning Arturs hof. Hoewel Gauvain hier uiteindelijk in slaagt, verloopt het avontuur behoorlijk moeizaam, niet in de minste plaats door toedoen van de vrouwen die hij onderweg ontmoet.⁶ Zo stuit hij op de 'Pucele de Gaut Destroit', een jonkvrouw wier onbeantwoorde liefde voor Gauvain (ze hebben elkaar nog nooit ontmoet) er in resulteert dat ze elke man die ze ontmoet probeert te onthoofden in de hoop dat één van hen de echte Gauvain zal zijn, zodat ze vervolgens samen in de dood verenigd kunnen zijn. Gauvain weet dit lot te ontlopen en ontmoet zo later in de roman de prinses Ydeine, die bereid is Gavauns vriendin te zijn, maar tegelijkertijd gekenmerkt wordt door haar trouweloosheid: tegen het eind van de roman verlaat ze Gauvain dan ook voor een andere ridder die toevallig bij een bosje stond te plassen.

Afb. 2. De passage met de wonderlijke koning in de *Wrake van Ragisel* in de Lancelotcompilatie (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 129 A 10, fol. 161v). Bron: KB Den Haag.

De trouweloosheid van Ydeine heeft mogelijk wat losgemaakt bij de latere bewerkers van de tekst, want in de Middelnederlandse bewerking van de tekst in de Lancelot-compilatie is een extra hoofdstuk te vinden waarin de trouw van Ydeine getest wordt (afb. 2). In dit hoofdstuk vraagt Walewein Guenevere, de vrouw van koning Artur, naar ‘wat gepense in vrouwen ware’ (v. 1480: wat vrouwen bezielt).⁷ Guenevere zegt dat niemand hier achter kan komen omdat het te complex is, maar Walewein neemt hier geen genoegen mee en trekt eropuit. Al gauw komt hij een piepkleine koning tegen met een hondje. Deze dwergenkoning laat Walewein weten dat hij zeer rijk en machtig is, en dat bewijst hij direct: hij blaast in Waleweins gezicht en onmiddellijk verandert hij in een klein mannetje, terwijl de koning juist groeit tot een enorme reus. Walewein is onder de indruk en beide mannen keren weer naar hun oorspronkelijke gedaanten terug. Aangekomen bij het kasteel van de koning gaan Walewein en de koning eten en valt op hoe een grote ivoeren tafel voor het etensmaal door een gat in de muur geschoven wordt:

*Doe tracmen vord ene tafle saen
 Van finen yvore ter selver ure
 Dore een gat van enen mure.
 Dat Walsch seget, daer ict ut screef,
 Dat si som banderside bleef,
 Ende dat daer oec gerecht was
 Van allen gerechten, sijt seker das,
 Gelijc datmen daer vore dede.
 Die coninc ende Walewein oec mede
 Sijn geseten ter taflen daer naer.
 Walewein sach ten gate ward daer;
 Hem wonderde sere wat mach wesen. (v. 1610-21)*

[Uit een gat in een muur werd onmiddellijk een tafel van het kostbaarste ivoor tevoorschijn getrokken. De Franse bron waaruit ik dit alles gehaald heb vertelt dat een deel van die tafel aan de andere kant van de muur bleef, en dat er daar ook allerhande gerechten neergezet werden, precies zoals aan de kant van de muur waar Walewein zich bevindt. Daarna gingen de koning en Walewein aan tafel zitten. Walewein keek naar het gat in de muur; hij vroeg zich af wat dat allemaal te betekenen had.]

Walewein vraagt wie zich aan de andere zijde van het gat bevindt en de koning antwoordt dat het zijn echtgenote is (v. 1628: ‘min getroude wijf’), die als straf voor haar overspel afgezonderd opgesloten zit (v. 1655: ‘verwacht in ene camere al daer’). De koning licht toe dat de koningin daar voor altijd zal verblijven, maar dat hij haar wel alles geeft wat ze nodig heeft (v. 1660-65). Hij leidt Walewein vervolgens ‘tot ere stede’ (v. 1674-76: naar een plek) zodat hij de koningin kan zien.

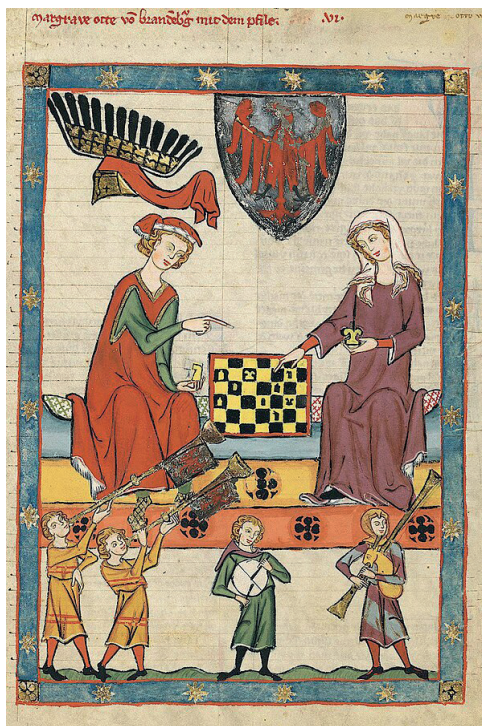
Om hem te laten ontdekken hoe vrouwen denken, besluit de magische koning vervolgens Walewein mee te nemen naar Arturs hof om daar in de gedaante van een kleine, mooie ridder een potje schaak te spelen met Ydeine (afb. 3). Na dit spel gaat Ydeine met de kleine Walewein naar bed en geeft hem de volgende ochtend een ring mee die Walewein haar eerder speciaal geschonken had. Wanneer Walewein later in zijn normale gedaante om die ring vraagt en laat weten dat hij deze zelf van een dwerg heeft gekregen, bekent Ydeine haar overspel en betoogt spijt. In tegenstelling tot de echtgenote van de magische koning vergeeft Walewein zijn vriendin.

Aan de hand van deze passage wees Jonckbloet op twee overeenkomsten met de *Walewein*: in beide gevallen is er sprake van een echtgenote die in hetzelfde vertrek afgezonderd is van haar echtgenoot en in beide gevallen is die echtgenoot in staat van gedaante te veranderen.⁸ De twee teksten komen echter op meer punten overeen. In beide werken:

1. is sprake van een dinerscène;
2. is Walewein de gast;
3. is Walewein degene die zich verwondert over de leefsituatie en hiernaar vraagt;
4. geeft de wonderlijke koning uitleg over de situatie;
5. houdt de verklaring voor de isolatie verband met problemen in de relatiesfeer tussen de koning en koningin;
6. wordt de koningin ondanks haar geïsoleerde bestaan goed verzorgd;
7. wordt Walewein uitgenodigd om de koningin te bekijken;
8. is er zelfs nog sprake van een schaakspel – zij het uiteraard in zeer verschillende contexten.

Zeker niet elk van deze punten is uniek of op zichzelf noemenswaardig, maar als collectief hebben we het, samen met de twee overeenkomsten die Jonckbloet al signaleerde, over tien punten waarop de teksten overeenkomen. Dat mag op zijn minst opvallend genoemd worden.

Daar komt bovendien bij dat enkele verschillen tussen de werken goed verklaard kunnen worden binnen de context van de *Walewein*. Onderzoekers hebben er in het verleden al op gewezen dat de wonderlijke elementen in de roman allemaal superlatieven zijn: Wonder kent geen maat en alles is over de top.⁹ Dit procedé zouden we tevens terug zien in de mogelijke ontlening aan de *Wrake*-episode: in de *Wrake* dineren Walewein en de koning aan een tafel van ‘finen yvore’ (1611: kostbaarste ivoor), terwijl in de *Walewein* specifiek vermeld wordt dat iedereen aan tafels van ivoor en steen dineert, maar Walewein en de koning aan een tafel van goud (v. 1011-14). De koning in de *Wrake* kan veranderen van gedaante, maar koning Wonder kan zelfs in geheel andere diersoorten veranderen zoals vissen en vogels (v. 782-9). En waar de koning in de *Wrake* zelf het enige bovennatuurlijke is aan zijn hof, bevinden zich op Wonders hof verschillende magische voorwerpen zoals het helende bed, een

Afb. 3. Miniatuur uit het Manesse-hand-schrift van koning Otto IV van Brandenburg die schaakt met een onbekende vrouw (Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pal. Germ. 848, fol. 13r). Bron: WikiCommons.

proces verloren gegaan. We kunnen echter ook omgekeerd redeneren: wellicht is bewust gekozen om niet de echtgenote als slechterik te presenteren, maar juist koning Wonder.

Er valt namelijk best wat op koning Wonder af te dingen.¹¹ Verschillende onderzoekers hebben erop gewezen dat in Wonders dominante mannencultuur geen plaats is voor sociale integratie van de andere sekse.¹² De zelfgekozen isolatie van de koningin is hierbinnen het toppunt van de onhoofse situatie aan het hof en een duidelijk teken aan het publiek dat iets niet klopt. Volgens Jozef Janssens is juist het herstellen van de sociale *ordo* in de Arturwereld het hoofddoel van Waleweins uiteindelijke queeste en in navolging hiervan stelt Bernhard Schmitz dat hetzelfde zou gelden voor het hof van koning Wonder.¹³ Door de focus te verplaatsen van een overspelige echtgenote naar een onmatige echtgenoot wiens obsessie met magie en rijkdom zorgt voor een sociale breuk wordt het rijk van Wonder niet enkel een tussenstop in Waleweins ruilqueeste, maar ook onderdeel van de verbetering die Walewein in de wereld dient te bewerkstelligen. Extra ondersteuning voor deze redenering vinden

beschermende zetel en natuurlijk het schaakspel.¹⁰

Hoewel minder uitvoerig onderbouwd, is de suggestie van Jonckbloet dan ook geen gekke gedachte en beslist het heroverwegen waard. Een mogelijk verband tussen de hoven van de dwergenkoning en koning Wonder biedt namelijk tevens een nieuw perspectief op de onbevredigende verklaring van de geïsoleerde situatie van de koningin in de *Walewein*.

Onhoofse wonderen

Jonckbloet ziet weliswaar een verband tussen de *Wrake* en *Walewein*, maar spreekt tegelijkertijd van een 'onoordeelkundig aangebrachte navolging', wat als verklaring kan dienen voor enkele verschillen tussen de twee tekstpassages. Wellicht was het de intentie van de *Walewein*-dichter(s) om ook Wonders vrouw als een ontrouwe echtgenote te presenteren, maar is dit aspect uiteindelijk in het bewerkings-

we als we naar de andere belangrijke vorsten in de roman kijken: ook zij hebben 'vrouwenproblemen'. Zo zijn aan Arturs hof ook geen vrouwen te bekennen; koning Amoraen, bij wie Walewein op zoek gaat naar een magisch zwaard, is zonder koningin en vraagt Walewein om hem hiermee te helpen, en aan het hof van koning Assentijn bevindt zich slechts één vrouw, Ysabele, maar die wordt in feite gevangen gehouden door haar eigen vader totdat Walewein haar bevrijdt.¹⁴ Een gebrek aan harmonie tussen mannen en vrouwen lijkt zo een belangrijk thema binnen de *Walewein* te vormen, waar een bewerkte ontlening aan de passage van de *Wrake* thematisch aan zou bijdragen.

Belangrijk om te vermelden is dat van deze sociale integratie uiteindelijk niks komt in de *Walewein*, zowel voor Wonders hof als dat van de andere vorsten: Walewein gaat er zelf vandoor met de toekomstige echtgenote van koning Amoraen, die in de tussentijd is overleden, en wanneer Walewein opnieuw bij Wonders kasteel aankomt om het schaakspel in ontvangst te nemen, wordt nergens gesproken over de vrouwen (v. 11.071). Ook voor Walewein zelf en zijn nieuwe vriendin Ysabele weet de verteller niet of er een *happy ever after* is (v. 11.165-71). Dat dit ogenschijnlijk centrale thema van het eerste deel van de roman niet lijkt doorgevoerd te worden in het tweede gedeelte, heeft wellicht te maken met de compositiecontext van de *Walewein*. Het werk is namelijk niet door één, maar twee auteurs geschreven. Het is denkbaar dat Penninc, de eerste auteur, werkte aan een tekststructuur waarin Walewein voor sociale integratie en orde zou zorgen, maar dat Vostaert, de tweede auteur, deze intentie niet heeft opgevat of hier bewust van heeft afgeweken.¹⁵

Zo bezien helpt een mogelijk intertekstueel verband met de *Wrake* met de interpretatie van de dinerscène aan het hof van koning Wonder en draagt het bij aan de grotere discussie omtrent de thematiek en compositie van de *Walewein* als geheel. Maar ook voor de *Wrake* zou een intertekstuele verbinding met de *Walewein* belangrijke gevolgen hebben.

Bewerker, vertaler of compiler?

De *Wrake van Ragisel* is zoals gezegd een bewerking van een Oudfranse tekst die naast enkele fragmenten alleen volledig is overgeleverd in de Lancelotcompilatie, een handschrift van circa 1320 uit Brabant waarin tien Arturromans samengebracht zijn.¹⁶ Een belangrijke figuur in de context van dit handschrift is de compiler, die verantwoordelijk gehouden wordt voor het grote plan achter de tekstverzameling en bovendien om dit plan te verwezenlijken in verschillende romans heeft ingegrepen.¹⁷ In zijn onderzoek naar de *Wrake* heeft Wim Gerritsen zich gebogen over deze passage en geconcludeerd dat deze noch in de fragmenten noch in de Oudfranse *Vengeance* voorkomt. Gerritsen stelt dan ook dat het waarschijnlijk de compiler is geweest die deze passage heeft toegevoegd aan de *Wrake*-tekst in de Lancelotcompilatie.¹⁸ Deze visie is in later onderzoek overgenomen, waarin bovendien geopperd is dat deze

passage bedoeld kan zijn geweest om een positief beeld van Walewein te creëren zodat zijn eigen tekortkomingen op het romantische vlak niet te zwaar veroordeeld zouden worden.¹⁹

Maar als de *Walewein* inderdaad beïnvloed is door de passage uit de *Wrake*, dan is deze suggestie niet langer mogelijk: de compiler werkte immers meer dan 50 jaar later dan de auteurs van de *Walewein*, die doorgaans circa 1260 wordt gedateerd.²⁰ Waarschijnlijker is dan een van de andere twee opties die Gerritsen overwoog: ofwel is de passage al vroeg door een Oudfranse bewerker van de *Vengeance* toegevoegd en is deze bewerkte versie vervolgens gebruikt door de Middelnederlandse schrijvers, ofwel is de tekst door een Middelnederlandse vertaler toegevoegd wiens werk later is gebruikt door de compiler. In het eerste geval is deze uitzonderlijke passage dus niet eens oorspronkelijk Middelnederlands, terwijl juist het positieve beeld van Walewein zo goed aansluit bij de Middelnederlandse Arturtraditie.²¹ Daar staat wel tegenover dát er Oudfranse bewerkingen van de *Vengeance* bestaan en dat de dwergpassage mogelijk thematisch lijkt voort te bouwen op de passage van de Pucele de Gaut Destroit, waarin Walewein zich eveneens voordoet als iemand anders (in dit geval Keye) tijdens een ontmoeting met een ontrouwe vrouw. De tweede optie is ook mogelijk, maar wordt enigszins tegengewerkt door de overgeleverde fragmentarische *Wrake*-teksten waarin nergens toegevoegde passages te vinden zijn. De passage in de Lancelotcompilatie zou dus de uitzondering op de regel vormen.

Waar de suggestie van Jonckbloet dus verhelderend kan werken voor de ene tekst, roept zij belangrijke vragen op voor de andere. Een intertekstueel verband tussen de *Wrake* en *Walewein* zou de rol van de compiler in het bewerken van de *Wrake* enigszins verminderen, maar tegelijkertijd extra waardering geven voor de auteur(s) van de koning Wonder-passage en nieuw licht doen schijnen op de eerdere bewerkers van de *Vengeance*. Zoals echter blijkt uit de bovenstaande discussie blijft intertekstualiteit een prominent aspect binnen de Arturtraditie dat maar moeilijk met zekerheid kan worden geded. Voorzichtigheid is dan ook altijd geboden, al zou een nieuwe verbinding in het intertekstuele netwerk van de Middelnederlandse Arturliteratuur wellicht nog niet zo wonderlijk zijn.

Noten

1. Een meer gedetailleerde samenvatting van de *Roman van Walewein* is te vinden in Geert Claassens en David Johnson (red.), *King Arthur in the Medieval Low Countries* (Leuven 2000) 209-216. Het bezoek aan het kasteel van koning Wonder vindt plaats tussen v. 783-1339.
2. Editie: *Dutch Romances I: Roman van Walewein*, ed. David Johnson en Geert Claassens (Cambridge 2000). Vertalingen zijn ontleend aan *De ridders van de Ronde Tafel. Arturverhalen uit de Lage Landen*, vert. Ingrid Biesheuvel (Amsterdam 2012) 19-199.

3. *Roman van Walewein door Penninc en Pieter Vostaert*. 2 dln., ed. Willem Jonckbloet (Leiden 1846) II, 223 en Maartje Draak, *Onderzoekingen naar de roman van Walewein* (Groningen 1975) 144.
4. Zowel de *Wrake* als de Lancelotcompilatie komen later in dit artikel uitvoeriger aan bod. Zie voor een algemene bespreking van de tekst Marjolein Hogenbirk en David Johnson, 'Translations and adaptations of French verse romances: *Tristan*, *Wrake van Ragisel*, *Ferguut*, *Perchevael*', in: Bart Besamusca en Frank Brandsma (eds), *The Arthur of the Low Countries: The Arthurian Legend in Dutch and Flemish Literature* (Cardiff 2021) 78-112.
5. Zowel Draak (p. 144) als Gerritsen (p. 228) noemen Jonckbloets suggestie 'ongemotiveerd'. Besamusca laat zich niet uit over de kwestie, maar heeft de passage niet opgenomen in zijn studie naar intertekstualiteit binnen de *Walewein* (pp. 41-83). Zie Wim Gerritsen, *Die Wrake van Ragisel. Onderzoekingen over de middelnederlandse bewerkingen van de Vengeance Raguidel, gevolgd door uitgave van de Wrake-teksten* (Assen 1963) en Bart Besamusca, *Walewein, Moriaen en de Ridder metter mouwen. Intertekstualiteit in drie Middelnederlandse Arturromans* (Hilversum 1993).
6. Zie hiervoor W. Baird, 'The Three Women of the *Vengeance Raguidel*', *The Modern Language Review* 75 (1980) 269-274 en Roberta Krueger, *Women Readers and the Ideology of Gender in Old French Verse Romance* (Cambridge 2005) 90-100.
7. Editie: *Dutch Romances, Volume III: Five Interpolated Romances from the 'Lancelot Compilation'*, ed. David Johnson en Geert Claassens (Cambridge 2003) 50-195. Deze passage vindt plaats tussen v. 1475-894 (pp. 112-131). Vertalingen zijn ontleend aan Biesheuvel (zie noot 2) 371-427.
8. Jonckbloet (zie noot 3) II, 223-224.
9. Zie John Verbeek, 'Hare herten stont te storme van groten wonderen! Wonderen in pluskwadraat in de *Roman van Walewein*', *Queeste* 14 (2007) 33-44, aldaar pp. 34-35 en Ad Putter, 'Walewein in the Otherworld and the Land of Prester John', in: Bart Besamusca en Erik Kooper (red.), *Arthurian Literature XVII: Originality and Tradition in the Middle Dutch 'Roman van Walewein'* (Cambridge 1999) 79-99, aldaar p. 81.
10. Al deze elementen en hun intertekstuele context worden besproken in Besamusca (zie noot 5) 41-83.
11. Zie over de negatieve positie van Wonder als vorst Jelmar Hugon, 'Voorbeeldige vorsten? Koningschap in de *Roman van Walewein*', *Queeste* 27 (2020) 7-41, aldaar pp. 15-19.
12. Zie bijvoorbeeld Bart Veldhoen, 'The *Roman van Walewein* laced with castles', in: Besamusca en Kooper (zie noot 9) 147-67, aldaar pp. 154-157; Felicity Riddy, 'Giving and receiving: exchange in the *Roman van Walewein* and *Sir Gawain and the Green Knight*', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 112 (1996) 18-27, aldaar p. 22; en Joris Reynaert, 'Recensie van: Bart Besamusca, Frank Brandsma en Diewuik van der Poel (red.), *Hoort Wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat* (Hilversum 2000)', *Spiegel der Letteren* 43 (2001) 157-162, aldaar p. 159.
13. Jozef Janssens, 'De Arturistiek: een 'wout sonder genade' (vervolg)', *Spiegel der Letteren* 22 (1980) 47-67, aldaar p. 58 en Bernhard Schmitz, *Gauvain, Gawain, Walewein. Die Emanzipation des ewig Verspäteten* (Tübingen 2008) 250-253. Vergelijk echter ook Johan Winkelman, 'Arturs hof en Waleweins avontuur. Interpretatieve indicaties in de expositie van de Middelnederlandse *Walewein*', *Spiegel der Letteren* 28 (1986) 1-33, die van mening is dat er geen sprake is van onhoofse taferelen aan Wonders hof: de

vrouwen zijn immers vrijwillig weggestopt, tonen zich in hun afwijzing van magie net zo slecht als de Arturriders die de queeste van het schaakspel niet aandurfd, en ook de verteller zou deze keuze ridiculiseren (p. 14). Tegen alle drie de argumenten is wat in te brengen: vrijwillige zelfisolatie vormt nog geen hoofse levenswijze; indien de vrouwen lijken op de 'onhoofse Keye' bevestigt dat enkel het gebrek aan hoofsheid aan het hof, en het is niet de verteller die de verklaring ridiculiseert, maar Maartje Draak waar Winkelman naar verwijst.

14. Zie hiervoor ook Schmitz (zie noot 13) 227-233.
15. Zie over het dubbele auteurschap van de *Walewein* Jelmar Hugen en Geert Warnar, 'Pieter Vostaert en het paragraafteken. De *Roman van Walewein* als onvoltooid verhaal met een zelfstandige voortzetting', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 133 (2017) 183-203. In beide gevallen kan men vraagtekens zetten bij het idee, gebaseerd op een lezing van v. 11.177-79, dat Vostaert werkte aan de hand van notities van Penninc. Zie voor deze visie Draak (zie noot 3) 204-212.
16. Zie over dit handschrift onder meer Bart Besamusca, *The Book of Lancelot. The Middle Dutch Lancelot Compilation and the Medieval Tradition of Narrative Cycles* (Cambridge 2003) en Frank Brandsma, 'Translations and Adaptations of French Prose Romances, including the *Lancelot* Compilation', in: Besamusca en Brandsma (zie noot 4) 147-93, aldaar pp. 171-185.
17. In recent onderzoek wordt steeds vaker de vermelde eigenaar van het boek, de Brabantse pastoor Lodewijk van Velthem, gezien als de compiler. Zie over deze kwestie Marjolein Hogenbirk, 'Is hij het? Lodewijk van Velthem en de compiler', in: Bart Besamusca, Remco Sleiderink en Geert Warnar (red.), *De boeken van Velthem. Auteur, oeuvre en overlevering* (Hilversum 2009) 47-72.
18. Gerritsen (zie noot 5) 231-232.
19. Zie hiervoor Bart Besamusca, 'In Quest of What's on a Woman's Mind. Gauvain as Dwarf in the Middle Dutch *Wrake van Ragisel*', *Neophilologus* 87 (2003) 589-96 en Marjolein Hogenbirk, 'Liefde of list? Humor in twee episoden uit *Die Wrake van Ragisel*', *Vooy's* 23 (2005) 16-27, aldaar p. 24.
20. Zie Bram Caers en Mike Kestemont, 'Over de datering van de Middelnederlandse riddererie', *Verslagen en Mededelingen van de KANTL* 121 (2011) 1-59, aldaar p. 27.
21. Zie voor de positieve nadruk op *Walewein* in de *Lancelot*-compilatie Brandsma (zie noot 16) 179 en binnen de Middelnederlandse Arturliteratuur als geheel Bart Besamusca en Jessica Quinlan, 'The Fringes of Arthurian Fiction', *Arthurian Literature* 29 (2012) 191-242, aldaar pp. 198-206.
22. Zie hiervoor onder meer Bernadette Smelik, 'At which point does intertextuality slip into speculation', *Queeste* 13 (2006) 67-73.